

1995 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 60
(18793)

2016 чылдың
май 31
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

РЕГИОННАР АРАЗЫНЫҢ ДЕЛГЕЛГЕЗИ «ТЫВА-ЭКСПО-2016»

Кызылдың хлеб комбинатының чиңгине директору В.Хертек, Ч.Сагаан-оол,
А.Хертек оларның делгээн барааннарын садып турары.

Май 27-29 хүннеринде «Сүбө-спорт өргээзинге регионнар ының XV дугаар «Тыва-Экспо-2016» делгелгезинге тус черниң баран бүдүрүкчүлери база Красноярск крайдан, Хакас, Алтай, республикалардан келген арлыкчылар бараан-сараанын еп салганнар. Делгелгениң кир-илеринге база аалчыларынга аның Чазаның Даргазының элгезин күүседип турар Шолбан Кара-оол экономиканың хөгжүлдэи моон-даа соңгаар кады ажыл-арын демдеглээш, байырны рген.

Спорт өргээниң даштыкы де-ээринде чиик машиналарны, л-агыга хереглээр дериг-хе-елдерни, дилдирип каан бажың-ын, тарып олуртур өзүмнерни узун көргүзүп, тургузуп каан. Үзүннүң иштинде делгелгеде ек барааннардан эгелээш, улуг-херекселге чедир бар. Тудуг-гетика болгаш чуртталга, ком-п-ажыл-агыг угланышкынныг

Кызылдан «Тывасвязьинформ», Красноярскиден, Абакандан «Крез» болгаш өске-даа хоорайлардан 20 ажыг улуг-бичии бүдүрүлгелерниң барааннары көскүзү-биле делгет-тинген. Оон ыңай Новосибирск, Красноярск, Абаканның, Улан-Удэ-ниң фирмаларының чонга херек барааннары, идик-хеп, аяк-сава, каасталгалары ол ышкаш ус-ше-верлерниң ыяштан, демирден кы-лыглары, ары чигири, эм оъттардан янзы-бүрү шай, суксунга чедир шупту бар.

Тус черниң барааннары

Тывага бүдүрген барааннары Чөөн-Хемчиктен, Чеди-Хөлден, Таңдыдан, Улуг-Хемден, Сүт-Хөлден, Би-Хемден, Кызыл кожуун-дан база найысылалдан сайгарлык-чылар делгеп салганнар. Мында сүттен кылган янзы-бүрү аш-чем дыка хөй чорду. Эжегей, быштак, сметана, курут, чөпкек, божа, саржаг дээш, сүт арагазындан бээр бар. Курутту моолдар ышкаш кылгаш, хаптааш садып турар апарган. Быш-

такты база янзы-бүрү кылдыр хээп алган. Черле ыңчаш сайгарлыкчы-лар боттары чаа-чаа аргаларны тып турар-дыр деп эскердим. А чүгле болбаазырадып турар бараанын элээн көвүдөдир бүдүрер болза эки. Каш санныг садып алыкчы алырга дораан төнө бээр-дир. Оон ыңай Арыг-Үзүүндө «Оргадай» биче бүдүрүлгениң болгаш Чаа-Хөлдүн бараан бүдүрүкчүлериң соктап каан тараазы, Эрзинден «Бай-Хөл» кооперативиниң, Кызыл кожуундан «Заря» бүдүрүлгезиниң эъттен кы-лыглары, «Тыва мороженое», «Саян Даа» бүдүрүлгезиниң сүттен аш-чеми, Кызылдың хлеб заводунун каш янзы кылыглары, Кызыл-Арыг-дан Юбилян, Чойгана Лойгуларның биче бүдүрүлгезиниң аш-чеми, «Tuva-present» компанияның кештен кылыглары болгаш оон-даа өске барааннар база арбын болган.

Тус черниң бараан бүдүрүкчү-лериң ажылын Шолбан Валерье-вич эргип көргөш, чыл санында (Уланчызы 2-ги арында).

Хүннүң медээлери

ОРУС ДЫЛ — БИЛИГЛЕРЖЕ ДҮЛГҮҮР

Май 26-да республиканың орус дыл башкылары-биле ужуражылга болган.

Тываның Баштыңының хүлээлгезин күүседип ту-рар Шолбан Кара-оол ол ужуражылгага мынча дээн: «Бистиң кады күженишкinnerивис үре-түңнелдиг болуп, орус дылга ЕҒЭ дужаарының талазы-биле дыка хөй регионнарны мурнап турар бис. 2015 чылда доозукчуларның үштүң бир кезии ол экзаменге 60 баллдан өрү демдек алган. Ийи дылды өөредириниң талазы-биле дуржулга солчуп, өске регионнардан безин башкылар биске кээп турар. Орус дыл чүгле национал-дар аразының харылзаазынга чугула эвес, ол дээрге билиглерже дүлгүүр-дүр».

Орус дылды башкылаары болгаш нептередири уруг-ларга социал ужур-дузалыг дээрзин Шолбан Кара-оол база катап демдеглээн.

Орус дыл талазы-биле күрүне инспектору, эртем болгаш өөредилге сайыдының оралакчызы Елена Хардикова орус дыл талазы-биле шын шиитпирлер-ни хүлээп ап турары дээш, бодунуң коллегаларының өмүнээзинден Чазак Даргазынга өөрүп четтиргенин илгерилээш, ол эгелээшкн чыл санында байлакшып, эки түңнелдерни көргүзүп турар дээрзин демдеглээн.

АГЕНТИЛЕЛ ДИРЕКТОРУ ХАЛАЖЫЛГАЖЕ ҮНГЕН

ТР-ниң Өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилелдин директорунуң халажыл-гаже үнериниң дугайында билдиришкенин Чазак Даргазының хүлээлгезин күүседип турар Шолбан Кара-оол хандырган.

Ындыг шиитпирни Шолбан Кара-оол Кызыл хоо-райда өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза че-дирер төпке 45 харлыг мурнунда шииттирип чораан кижизидикчиниң назы четпээн уругну күштээниң соонда хүлээп алган. Кадрлар айтырыын шиитпирлээр, чагыргазында албан черлеринге корум-чурумну тудар хүлээлгелиг агентилелдин талазындан харысалга чок чорук ындыг халапка чедирген.

«Айыыл-халаптың, ылаңгыя аңаа бичии уруглар таваржып турда, кыды-биле эртип болбас. Социал хоргаадал черлериниң бирээзинге база улуг халап — ийи бичии уругну күштээн болгай. Ол ажилга шиитти-рип чораан эр кижини алганы харысалга чок чорук болган. Бөгүн ол хоргаадал черин башкарып турар өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилелдин директору Р.Б. Күжүгеттин халажылга-зын хүлээп алдым. Уругнуң эргелериниң талазы-биле төлээ С.Н. Аракчаа бодунуң ажылының дугайында отчетту Дээди Хуралга кириер ужурлуг. Ыт чок олу-рары таарышпас, ажилдаар херек» — деп, Шолбан Кара-оол дыңнаткан.

КОМИССИЯНЫ ТУРГУСКАН

Май 27-де Чадаана хоорайга кикбоксинг талазы-биле чемпионат үезинде маргылдааның 21 харлыг киржикчизи 16 харлыг кикбоксернуң иштинче төпкен.

Эмчи дузазын шыдаар шаа-биле көргүзүп турза-даа, ол спортчу рингиге-ле амызындан чарылган.

Ол халаптың чылдагаанын тодарадыры-биле Шол-бан Кара-оол Чазак Даргазының оралакчызы Артур Монгалга удурткан комиссияны тургускан. «Элээди спортчу Монгуш Саин-Белектиң өлгөн чылдагаанын тодарадыры-биле комиссияны Чадаанаже чоруттум. Ол ажылының түңнелдерин 7 хонгаш илеткээр ужурлуг. Ындыг чорукту болдурбазын спорт сайыды Ю.О. Ооржа-ка сагындырдым» — деп, Шолбан Кара-оол ВКонтактега бижээн.

gov.tuva.ru

ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУ ДЭЭШ АЖЫЛДАП ТУРАР

Ольга Хомушку, Тываның күрүне университетинин ректору:

— Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун бо чылдың сентябрьда, хуусаа бетинде соңгулдаларга киржир дээн шиитпирин Россияның Президентизи деткээн дугайында ме-дээни дораан-на номчаан мен. Ол дээрге күрүне баштыңындан ол эң-не бедик бүзүрел-дир деп санаар мен.

Чурттун Президентизи ужуражылга үезинде Шолбан Кара-оолдун удуртулгазы-биле республика сайзырап турарын дем-деглээни шын, Тывада көскү өскерлишчинер болуп, сайзырап турар. Бистиң Тываның күрүне университетинде амгы үениң дериг-херексели-биле чепсегленген лаборатория корпусун тутканы бистерге — башкыларга, студентилерге онза болушкун-дур.

Шолбан Валерьевичинин дузазы-биле дыка хөй айтырыглары-высты шиитпирлеп алдывыс. Университетивиске келирге, республикада чаңгыс дээди өөре-

дилге черин хөгжүдеринин, өөредилгениң шынарын бедидеринин айтырыгларын бо-ла сайгарып чугаалажыр бис. Сөөлгү катап ужурашкаш, шериг кафедрасын ажыдар төлөвилелди көрдүвүс. Тываның Баштыңы ол саналды деткээн, ол бодалды боттандырыптарывыска бүзүрээр мен. ТКУ-нун студентилеринге амгы үениң ниитинин чуртталга бажынын, эртем библиотеказын тударын планда кириген.

Республикада шиитпирлээр берге айтырыгларны чок деп болбас, ону Шолбан Валерьевич эки билер. Ынчангаш ол айтырыгларны шиитпирлээр дээш, доктаамал ажылдап турар. Чоннун чаагай чоруунун айтыры — бирги черде. Кымга-даа эки кижиле болур дээш, чүнү-даа кылбайн олурган болза, шүгүмчүлел кайыын келирил. Кажан кижиле, шынап-ла, ажылдап, бир-ле чүүлду чаартып, амыдыралды өскерттир дээш, кызып чорда, аңаа таарзынмаан кижилер албан тыптып келир.

gov.tuva.ru

АРБАЙЫ, СУЛАЗЫ БАКЫЛАП КЕЛГЕН

Ооржактарның өг-бүлөзү.

Барыын-Хемчик кожууннун Ак сумузуң Эдегейде тараачын-фермер ажыл-агыйлыглар Урана биле Ондар-оол Ооржактар чаксы тарылга ажылын шалыпкын доосканнар. Олар Барлык шөлүңе сула, арбай, ак-тараа база силосту чылдыңна тарыырлар. Чаксы тарылгага хереглээр машина-техника бар, кывар-чаар материалдар болгаш үрезин четчир болганда, ажилга саадалга турбас дээрзи билдингир. Оларның сугаттыг черде чажып каан үрезиннери — арбай, сулазы баккылап келген. Тараачын-фермер Урана биле Ондар-оол Ооржактарның кайызының-даа алыс угу малчыннар. Урананың ачазы Дадар-оол Чамзыринович, авазы Сайдан Чугдуровна Ооржактар — «муңчу» малчыннар. Олар Шеклээр сумузуң сарлыын база кадарып чорааннар. «Минип кээримге-ле, ада-ием малмаганның, көдээде шыкта кызылдадан өшкү, хой аразында халып турар кижиле чоржук мен» — деп, Урана чугаалаар.

Ондар-оолдун ачазының ады ооң катынын ады-биле атташ. Дадар-оол Бавуу-Доржуевич Ооржак 70 ажыг харлыг хирезинде Актын Үстүү-Ак-Ойда малын малдавышаан хевээр.

«Хол изин бут изи чандыр баспас» деп тыва улустун үлегер домааның херек кырында амыдыралда бадыйкалы бо-ла-дыр. Бүгү назынында малдан халбак-

танып келген Дадар-оолдарның ажы-төлү Ондар-оол биле Урана база ада-ызыгуурун салгап, малчыннар болган. Урананың дүңмазы Мерген-оол Ооржак база угба, честезинин улуг дузалакчызы бооп мал ажылынче бүрүнү-биле кирген. А Ондар-оол биле Урана Ооржактарның улуг огу Ак-Сай чылгы мал өстүреринге салымныг болган. Ооң чылгызында чыраа-саяк, челер-маңнаар, чүгүрүк-даа аъттар бар. «Эки аът ээзин байыдар» дээр. Ак-Сайның чүгүрүк аъттары база чарыштарга автомашина шаңналдарны эккелзе хөңнү...

Ооржактарның мал-маганы Эдегейде, Акта чылдан чылче өзүп-көвүдөп орат, а боттары «муңчуларның» санынче удавас кирер дизе, частырыг болбас. Тараачын-фермер ажыл-агыйның өстүрген малмаганының продукциязын сайгарары-биле Ак-Довуракта кафе ажыдып алганнар. Ында манчы, бууза, быштак, тарак болгаш өске-даа эъттен, сүттөн кылган аш-чемни садып турар. Кафе вокзал чоогунда болгаш, кожуун, республика иштинде аргышкан чон изиг шайлап алырынга кончуг таарымчалыг.

Агаар-бойдус чылыг берген, ооржактар ам хой кыргылдазын эгелээр.

Светлана ООРЖАК.
Чурукту өг-бүлө архивинден алган.

РЕГИОННАР АРАЗЫНЫҢ ДЕЛГЕЛГЕЗ «ТЫВА-ЭКСПО-2016»

Тиилекчи «Вавиол» КХН-ниң ажылдакчызы Татьяна Яшина.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). чаа технологияларны ажылга-вышаан, немей кылып ап турар дээрзин онзалап демдеглээн.

Делгелгеге Кызыл хоорайдан Людмила Толмачева 1 дугаар телеканалга, Россия 1-ге, НТВ-ге болгаш 5 дугаар каналга реклама көргүзүр агентилелинин ажылын таныштырып келген. Тываның бүдүрүлгелерин телеканалдарга көргүспүшаан таныштырар. Кол телевидениеде рекламаларны каш минут дургузунда канчаар көргүзүп турар ийик, шак-ла ындыг хевирлиг. Оон ыңай «Эскадо» компаниязы полиграфия ажылдарын болгаш суй белектерни база «Вавиол» бүдүрүлгези оът-сигенден эм оъттарын делгээн. Тываның күрүне университетинин география факультетинин 1-ги курузунун студентилери Анай-Хаак Күжүгет биле Буяна Маажий Ольга Кендиван башкының удуртулгазы-биле саваннарны, ыт-кадын, чыжырганадан суксуннарны «Кундустуг» аржаанынга холуп алгаш кылып турарын чугааладылар. Оон ыңай тууйбу кылып турар инженер-техниктиг факультеттин студентилери база киришкен.

Сайгарлыкчыга сөс

Бо делгелгеге келген сайгарлыкчылар боттарының бодалдарын база илереттилер:

Валентина Дамя, Красноярск хоорайдан сайгарлыкчы: «Мен мында 2 дугаар чыл киржип келдим. Сибириниң өзүмнерин эккелгеш садып тур мен. Бо өзүмнер Тываның агаар-бойдузунга тааржыр, 2-3 чыл болганда чемижин берип эгелээр. Садып алыкчылар айтырып алгаш, ап турлар. Бо делгелге ам дараа-

Аксы-Барлыктан сайгарлыкчы Зинаида Хомушку.

зында болур болза база келир бодалдыг мен».

Дарисю Данзурун, Кур-Чер суурда «Саян Даа» көдээ бүдүрүлгениң удуртукчузу: «Чылдың-на болуп турар бо делгелгеге киржип турар мен. Сүт болбаазырадыр заводтуг болгаш оон бүдүрген аш-чемни мында делгеп салдым. Мындыг делгелгелерни эртирип турары эки-дир, өске-даа сайгарлыкчыларның арга-дуржулгазын көрүп алырда.

Абакандан «Крез» КХН албан чериниң ыяштан бүдүрген барааны.

Оон ыңай мен чонумга тыва национал аш-чемниң талазы-биле арга-дуржулгамны «Кара-Чыраа» туристичи баазаның өглеринде көргүспүшаан, айтып берип турар мен. Бо бааза Кур-Чер суурдан ырак эвесте турар. Аңаа дыштанып кээп, мээң-биле арга-дуржулганы солчуп ап болур силер, чонум».

Айыжы Иргит, Кызыл хоорайда аныяк сайгарлыкчы: «Мен бо делгелгеге 3 дугаар чыл киржип тур мен. Чоокта чаа Улангом, Улан-Батор четкеш, ол чурттун экономиказының чаа-чаа технологияларын көрүп алдым. Мен арбай далганын дүрген кылып чиптер чем орнунга болбаазыраткаш, кылып турар мен. А Моолга барган черлеримге мындыг ажыл кылып турар сайгарлыкчылар эскербедим. Ында туризм дыка сайзырай берген чорду. Мен база маңаа туризмни сайзырадыр сорулгалыг мен. Бодумнуң үе-чергелерим аныяктарны мындыг делгелгелерни көрүп тургаш, сайгарлыкчы ажылды эгелээринче кыйгырып тур мен. Чүге дээрге чурттун сайзыралынга аныяк чоннун үлүг-хуузу кол болур болгай».

Зинаида Хомушку, Аксы-Барлыктан сайгарлыкчы: «Мен

бо делгелгеге бир дугаар жип келдим. Суурувус чоогаргавыстан чыжыргананы гаш, болбаазырадып турар. Маңаа эккээримге, улус донуургаар чүве-дир. Бо ажы өг-бүлевис-биле 3 чыл бурун эгеледивис, боттарывыстын жынывыста кылып турар би

Түннели

Үш хүн үргүлчүлээн «Тыва-Экспо-2016» делгелгезинге лекчилерни илередип, шаңмактаан. ТР-ниң Дээди Хура Экономика яамызы, Хайгаа албанының Тывада эргел республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге үлүг-зун кирип турар кызымак сайгарлыкчыларга Хүндү болгаш Өөрүп четтиришкин бижиктерин тывыскан.

Оон ыңай ТР-ниң Сад улутпур палатазы «Тоджа-компаниязының удуртукчу Юлия Остриковага, Кызыл сайгарлыкчы Геннадий Алексее, «Фьюжн» кафезинин э. Владимир Ооржакка, «Эде КХН-ниң даргазы Мансур Разановка, «Автомобилист» сад төвүнүн ээзи Татьяна Даваалга медальдарны берген.

Эм оъттардан терги продукцияны кылып тура дээш, Кызылдан «Вавиол» К

бүдүрүлгези, Кызыл кожуунда «Заря» КХН эът болбаазырадып турар комбинат, найысылалда «Мино-Фуд» аттыг пицца кылып турар бүдүрүлгө болгаш Абакандан «Крез» КХН ыяш ажы агый бүдүрүлгези «Алдын медаль-2016» шаңналга төлөптү болганнар.

Бо делгелгени хоорайны чурттакчылары сонуургап кээп хереглээн барааннарын садып ап турганнар. XV дугаар «Тыва-Экспо» делгелгезин ТР-ни Экономика сайыды Елена Каратаева түңнөп тура: «Мындыг делгелгелер Тываның бурунгаар хөгжүлдезинге улуг идилик. Чылдан чылче чаартылгалар көстүп, сайгарлыкчылар саны немежип турар. Делгелгеге «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелинин киржикчилери боттарының бүдүрген бараанын хөйү-биле делгеп турарлар. Тус черниң барааннары көвүдээн деп дорту-биле чугаалап болур. Чоок-кавы регионнар-биле ам-даа сырый харылзаалыг ажылдаар бис, база катап күскү үеде болур делгелгеге ужуражыр бис» — деп, ол чугаалаан.

Ася ТЮЛЮШ.

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ тырттырган чуруктары.

ОГОРОД, САД АЖЫЛЫ ДЫКА АЖЫКТЫГ

чылдың-на огород ажылы турар эрес-кежээ, алы-ан ажылгыр акый Сарыг-Санчыевич Кууларның чорудулгазын сонуургап турар. Хериминиң иштинче бээр-ле, шөлду долган-чурм чыскаалды кончуг олурткан чадаңышта-ан-на илдиге бээр. Ында үнүштерни чок дээр... яблук, слива дээр, даа өске мээң билбесим кат-чимистер бар чорду. чордучу тарып олуртуп алган чыгыштарын, кат-чимизин чыгушаан чугаалап берди. чугаа аразында каш-ла ай-ыгны салдым.

Сарыг-оол Санчыевич, ордка ногаа тарыыр ажыл-кажан эгелээн силер?

— Бо дээрге чүгле кыстарның эр улустуң база кылып тур ажылы-дыр. Амгы үеде садты өстүрүп чоруур мен. 1985 чылда солагай дачаларның №12 учас-тундан алганым дачамга келген ажылдарымны чыгыштыртайн. Таварышканым 8 соток, арай элезин дүзүнүг болган. Картошка туреринге таарымча чок, буруу чемишчилдиге хе-м боорга, аът өдээн чурттап чеп, чемишчидип тургаш, китирип алдым. Чанымга ород, сад өстүреринге арга-жугалыг немец омактыг турган. Ооң арга-сүмезин өстүрүп, огородумну чемишчи-ногаа, кат-чимистеримден эрттинмес дүжүттерни ажаап турдум. Ол немец кожомиктиг чемишчилдиге шуут ыглавас, чүгле минерал-чемишчилдиге ажыглаа-сүмелээр киж. Химиктиг

чемишчилдигени наркотик-тиг бүдүмелден кылган дээр. Үнүштерни дүрген өстүрер. Ол үнүштерниң кадының амданы база чок, үреличел, үр шыгжат-тынмас, чер база үрээр.

8 соток участогулга кар-тошканы тарааш, үжен шоодай дүжүттү, помидорну 200 дөстү олуртуп, огурецти чиirimге, ду-заарымга чедер кылдыр өстүрүп, ажыг, чигирзиг перецти тарып ап, чеснок, морковь, свекладан база чылдың-на элбек дүжүттү ап турдувус. Помидор, огурец-ти чылдың-на 70-80 (3 литр) банканы дузап ап, бүдүн чылда уругларым-биле үш өг-бүлө хандырынып турдувус. Дачага ажылывысты мында база шак-ла ынчаар чорудуп турар бис.

— Кандыг кат-чимисти, ча-даң ыяштарны болгаш ногаа-ларны тарып турар силер?

— Чартык яблоко, ранетка, хүрең сливалар, малина, инек-караа, кызырак-караа, ногаадан огурец, помидор, борбак кулча, морковь, картошканы чылдың-на тарыыр. Кат-чимистиг үнүш-терниң дүжүдү дыка элбек бо-лур, ооң артыкшылдыын тө-релдеривиске үлөп бээр-дир бис. Дачам шөлүн чүгле мине-ралдыг чемишчилдиге-биле кы-лар турдум, ооң ажыын көрдүм-даа. Картошка шөлүнге хава-н өдээн ажыглаарга дыка эки дүжүттү бээр. Чемишчилдиге-ни шын ажыглаар болза эки, чер хөзүнү база ындыг болур. Тайганың кара хөзүнү шынаа черге шуут таарышпас. Сериин чер хөзүнү болгаш чайның изиг халынынга шыдашпас. Ын-чангаш аңаа олурткан үнүштер арбын дүжүт берип шыдавас. Мен-даа, кожаларым-даа бо дуржулганы көрдүвүс.

1990 чылдарга чедир мага-лыг-ла үе-шагны чурттап эрттис.

Ооң соонда дачаларны оорлап, үптөп эгелээн. Ылаңгыя бистиң хөй кат-чимистиг дачавысты амыратпайн туруп бээр, 2003 чылда садыпкаш, бетики Каа-Хемниң Хербис дааның эдээнде Көк-Тей кудумчузундан делгем шөлдүг бажың садып алгаш, ногаа-чимис өстүрүп эгеледи-вис. Ындыг амыр чүве кайда боор. Өстүрүп, тарып алган кат-чимистиг үнүштеривис 5 чылдан соңгаар чаагай дүжүдүн берген. Бөгүнге чедир дыка эки дүжүттү ап тур бис. Ногаа аймаан арга-дуржулгалыг болга-нывыстан баштайгы чылында-ла арбын дүжүдүн алдывыс. Беш соток шөлден үжен, дөртөн шоодай картошканы ажаап ап, үш өг-бүлө чылды ажыр чиир-дир бис. Бистиң уругларывыс садыгдан ногаа, чимис сатпас, боттарывыстың өстүрүп алга-нывыс ышкаш амдангыг эвес, сүүзүнү чок дээрлер.

Бо огородува база-ла да-чага ышкаш огородуң хөй-хөй но-гаа дөстөрүн чылдың-на белет-

назылыг ада-иелер уругларын-га өөрөдери-биле арга-сүмө айтырып, каш-даа киж келди. Ажылгыр, кежээ улус айтырып, сураглаттынып чоруур боор-дур.

— Чонга кандыг сүмө кадык-саар силер, Сарыг-оол Сан-чыевич?

— Картошканың арбын дү-жүдүн алыр дээр болза, апрель-диң төнчүзүндөн май эгезинге че-дир тарып олуртурга эки. Перец узун хуусаалыг 2 айның эгезинде эге өзүмнерин, а помидорнуң эге өзүмнерин февральдың ортан үезинде олуртуп, өстүрүп эгелээр, арбын дүжүттү бээр. Электри энергиязы бар-дыр, кудуктарына насостардан сал-гаш, бар-ла черлерни суггарып ажыглаа. Чанымда эзн чыдар шөлдер кайы көвей. Кызылдың оң, солагай талакы дачаларын-да чурттап турар улус оgoro-дун насостары-биле суггарып, ногаа, чимизин тарып, кыштап чиир дүжүдүн күзүн ажаап ап турарлар. Чалгаа улусту база огород ажылынче хаара тудуп

көрзе. Чамдык улустуң оgoro-дунда чүгле чашпан өзүп турары хомуданчыг. Хайыраан шөлду ажыглаа кандыг боор. Харын, бир талазында маңаа кымны буруудадыр боор, чурттакчы чон боттары-ла буруулуг-дур. Келир үеде ажы-төлүвүс өзүп кээр болгай, үе, шак манаар эвес, бүдүн чылды чөмгөрер частың алдын өртөктүг хүннерин хи-лис эрттирбейн, часкы тарыл-гага хүн бүрүдө белеткенип, ногааларның эге өзүмнерин олуртуп белеткээр, чонум! Мээң арга-дуржулгам билип алыксаар азы сүмө херек болза, чоокку Каа-Хемде Көк-Тей ку-думчузу 72 дугаарлыг бажыңга кээп болур, азы телефон дам-чыштыр харылзажып болур 8-923-389-88-87. Киж бүрүзүн огород ажылынче кыйгырып тур мен.

— Номчукчуларга бодунар-ны таныштырып көрүңерем?

— Чөөн-Хемчик кожуунуң Баян-Тала сумузунга азыраан авамның чуртталгазының аайы-биле 4 харлыымдан малчын арат өг-бүлөгө өскөн мен. Чогум төрзөн черим Өвүрнүң Улаатай хемниң уну. Бир оол, ийи кыстыг мен. Бодум тудугжу мергежил-диг киж мен. Уругларым авазы зоотехник эртемниг, ам бистиң аравыста чок. «Октябрьның 30 чылы» колхоз, совхозка тудуг-жулап, ажил-агыг эргелекчилеп, Баян-Тала көдзэ Советинге секретарьлап ажилдап чордум. Амгы үеде хүндүлүг дыштаныл-гада болгаш хоорайда уругла-рым чанымда мен.

— Айтырылгарга харыылап бергениңер дээр четтирдим, Санчыевич, ажил-үүлөңер моон-даа ыңай өзүп, сайзы-рап, бүдүп чорзун!

Ася ТЮЛЮШ чугаалашкан. Авторнуң тырттырган чуруу.

САГЫП КЕЛГЕН ҮШ ДҮРҮМҮ

Бистиң аймаавыстың эң улуг назы-хүндүткелдиг болгаш чоргаарлары Биезин Кара-оол Андреевич Маспык-оол дээр. Ол 1936 чылдың апрель 29-та Би-еиниң Хадың сумузунуң Сайлыг-Кара-еиниң черинге төрүттүнгөн. Дөрт угбалыг, оолдарның бичиизи турган. Он шаа-нектерлиг, алдан-чеден баш шээр мал-аң өөр чылгылыг, ортумак деңгелдиг өг-өр турган. Ачазының чогу адын Маш-а-оол дээр. Эттеп алган бода кечинден адым, чулар, чүген, шылыяа дээр-ле, дериниң бүрүнү-биле көктөп даараар. Аңаа, дырбааш, айыыр чазаар, кидис өөр — шевир холдуг болгаш чондан аңгылар үзүлбес. Авазы бичежек дурт-каныг, угаангыр болгаш орлан-шогаа аңаа чораан. Адын Норжун дээр. Бичи-и тургаш өглерге баарга, чаагай чөм, эът калач-даа боор, бээр, чивейн, авам-а дээр шыгжап аар турганын сактыр-ган чурттуг орус өг-бүледен бызаалыг берип тургаш алган даараныр ма-назынга он бир ажы-төлүнүң идик-еин саат чокка даарап берип чорааш, тарны доруктуруп каан. Улуг угбалары, ылар амыдыралдың делгем орунче түп, өгленип-баштанып чоруй баарга, а-иезиниң чанынга акылары Биче-оол, Мижит база хеймер огул Кара-артканнар. Биче-оол кыжын өөренир, кээр, бижик билбес араттарны өредир, чаа амыдыралды суртаалдап, ал-суглаа организаастаар, аныктар-а эвилелдээр дээр, аалга барык орбас-ган. Ынчангаш-ла боор акызы Биче-и Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээр, ронт баар күзелин илереткен тыва-лдар-кыстар-биле кады дайылдажыр-гаш, айттаныпкан. Чаа-дайынче огул-упкан ада-ие сагыш-човагдан берге-

деп, авазының ыглап органын бичи огул-бо-ла көөр турган.

Тыва эки турачы, танкист Биче-оол Бай-Кара Маспык-оол огул «Эрес-дидим чоруу дээр» деп медаль-биле шаңнаткан турган. Яссы-Кишиев дээр молдав хоо-райларны фашист эжелекчилерден хостап тургаш, маадырлыгы-биле өлгөн. Фронтуңунуң бичи дүңмазы, Россияның Тывада Чогаалчылар эвилелиниң кежигү-нү Кара-оол Маспык-оол Биче-Хем чуртун, чаш чораанын, акызының дугайында сактышкыннарын «Бүзүрел», «Чүректө хаяаланган чырык» дээр, өске-даа ном-нарында, чечен чугааларында болгаш шү-лүктеринде каракка көзүлдүр бижип каан.

Туранның чеди чыл школазын доос-каш, Новосибирскиниң кооператив-са-дыг техникумунга өөрөнгөш, экономист мергежилдиг болган. Чуртунга келгеш, ажил-амыдыралының аайы-биле Тар-лаг школазынга очулдурукчу башкылай берген. Бир-ле хүн кожуунуң өөрөдиге килдизи келдиркен деп дыңнадыг алган. Чеде бээр, Сушь сес чыл школазынга өөрөдиге эргелекчизи херек дээр. Аңаа ажилдаар күзөлдиг база бир чаа дооскан аныяк оол бар болган. Понедельникте чедип кээр силер, ынчан шилип аар бис дээр, чандырыпканнар. Ол хүн даңчырып кээр билек, чадаг-тергезин мунупкаш, Тарлаг суурдан Туран кайы сен дээр тут-супкан. Беш чыл ажилдап чорда, Сарыг-Сеп школазының директорунга томуй-лаарга, төрзөн черинден көжүп чорупкан.

Таптыг-ла кээрби беш чыл эрткенде Биче-Хем чуртунга чанып кээр, биче-хем-чилер аңаа бедик бүзүрелди көргүзүп, Биче-Хем кожуун чыгызының даргазынга ийи удаа сонгаан. Чүгө дизе Кара-оол Ан-дреевич намың удуртукчу кадрларының

школазының бүгү чадаларына шыл-гадып эртип келген удуртукчуларның бирээзи болур. 1966 чылда Каа-Хем кожуунуң комсомол райкомунуң бирги секретары, партия райкомунуң килдис эргелекчизи, Таңды кожуунуң партия райкомунуң ийги секретары, Улуг-Хем кожуунуң райисполком даргазы, пар-тия райкомунуң бирги секретарына он ийи чыл ажилдаан. 1983 чылдан 1990 чылга чедир Тыва АССР-ниң Сайыттар чөвүлелиниң даргазының бирги оралак-чызы чораан. Партия-нам ажылынче орукту Салчак Калбак-Херекевич Токадан «сагып четтирип» алган болза, чон-биле ажилдаар харысалгалыг болгаш берге ажил-ишти демнежип эрткен Григорий Чоодуевич Ширшин, Шериг-оол Дизижи-ович Ооржак, Чимит-Доржу Байырович Ондар, Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак, Иван Федорович Молянов, Биче-оол Санчатович Маады дээр, өскелерге-даа чоргаарланып чоруур.

Совет үеде ийи дээди эртем чедип алгаш, өөнүң ишти, уругларының эргим авазы Тамара Михайловна-биле бир оолду, ийи кысты чон аразына багай эвес деп мактадып чоруур кижилер кыл-дыр өстүргеннер. Огул, Вячеслав Кара-оолович, милицияның подполковниги, халажылгада, «Ак сеткилдиг ажил-ал-баны дээр» деп медальдың ийги, үшкү чергезиниң эдилекчизи, уруу Светлана Кара-ооловна Күш-ажыл яамызының кол специализи бооп үр чылдарда ажилдаан, «Россияның Күш-ажыл яамызының хүндү-лүг ажилдакчызы» деп аттыг, Надежда Кара-ооловна үжен чеди чылдар дургу-зунда Кызылдың №9 школа-гимназия-зында орус дыл, литература башкылап чоруур, «РФ-тиң ниити өөрөдигезиниң

хүндүлүг ажилдакчызы» атка төлөптүг болган.

Кырган ада-иезиниң буяны ажы-төлү-нүң уругларына база чедип, чурттуң улуг хоорайларына эртем чедип алырынга дузалаан: Наталья — Иркутскиниң күрүнө университетин, Ай-кыс — Омскиниң тех-нология колледжизин, Инна — Санкт-Петербургтуң экономика болгаш саң-хөө университетин, Ирина — Саратовтуң эрге-хоойлу академиязын, Володя — Том-скиниң күрүнө университетин, Сылдыс — Иркутскиниң күрүнө университетин доо-зар. Уйнуктарының эң улуу Каримниң уруу Милена Мон өөрөдигерге, танцы-самга чедишкыннери-биле, уйнуктарының бичи уруглары Яна, Ариана, Севил, Тая база Дaira кырган-ачазынга бо-ла кээр, сеткилин өөртүп чоруурлар.

Үениң маңы дүрген болгаш кээрел чок. Кара-оол Андреевич тыва черниң хо-вар дээр оолдар-кыстары, тыва чон дээр ажилдап, чурттап чораан эш-өөрүнүң, кады ажилдап чораан эштериниң чыс-каалы эвээр бар чоруурун кажы-дал-биле көрүп, чурттап чоруур — Ким Николаевич Ондум, Шаңгыр Пичи-оол-ович болгаш Долзат Хертековна Куу-ларлар, Тамара Чаш-ооловна Норбу, Дозур-оол Лайзапович Тинмей, чоокта чаа чок болган Владимир Ефимович Се-ряков... Совет үениң коммунистери биле бир дөмей, Кара-оол Андреевичиниң үүжелеп алган хөй акаш-мөңгүнү-даа чок, тыва чон ышкаш, бөдүүн амыды-ралдыг. Ол кезээде ажы-төлүңгө бодунуң амыдыралда сагып келген үш дүрүмүн катап-катап чагып чоруур: дилемнеңер, адааргак болбаңар база өскелер дуга-йында багай чүве чугаалаваңар.

Галина МАСПЫК-ООЛ.

ТАР-НЫҢ 95 ЧЫЛЫНГА

ШЕМИ
КУУЛАРЛАРЫНЫҢ
АЛДАРЛЫГ ОГЛУ

«Кижичурттуг, куш уялыг»-ла болгай. Таптыг-ла 128 чыл бурунгаар хүрөң дыйтыг Шеми хемге Куулар Дажының өг-бүлезинге оттук, бижек астыр оол төрүттүнген. Өзүп-мандып келгеш, орлан-эреэсти көстү берген.

Куулар Дажы оглу Дондук 1888 чылда төрүттүнген. 33 харлыг турда Тыва Арат Республика тургустунган. Үениң байдалы ынчан арай нарын турган деп чүвени билир бис. Ол бичиизинден мөзү-бүдүштүг, 14-тен 20 харлыынга чедир хүрээге хуурактап турган. Ооң соонда 3 чыл дургузунда Моолдун Урга хоорайда сарыг шажын школазынга өөрөнгөн. Оон чедип келгеш, Чадаананың бир хүрээзинге ооң ажил-агыйын башкарып турган. Ол Тыва Арат Республиканың тускай догуннаан хамаарышпас чоруунуң үезинде быжыг туруштуг болу берген. Дажы оглу Дондук Куулар бурунгаар көрүштүг, ханы үзел-бодалдыг, Тываның база бир кызымак тургузукчузу, ооң баштайгы удуртукчуларының бирээзи, алдарлыг кижичораан. Ооң аныяк чылдары Тываның шаандагы амыдыралы-биле шуут-ла тудуш болгаш балалбас бооп арткан.

Амгы үеде Шеми кууларларында ооң чоок кижилери бар болза, солун ужура-жылга, сактыышкын хүнүнден чоп эрттирип болбас боор. Мээң билирим Шемиде Кууларларның төрөл аймаа база хөй улус. Мырыңай республика, кожуун чергелиг, чонга билдингир алдарлыг кижилер бар болдур эвесле.

Дажы оглу Дондук Куулар 1924 чылда Тыва Арат Республиканың Биче Хурал Президиумунуң Даргазынга депшиттирген, 1925 чылда Тыва Арат Республиканың Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы улуг албан-дужаалга соңгуттурган. Ол албан ажилды эге дээрзинден-не билдиги, чон-биле ханы харылзаалыг тудуп ажилдаан. Тываның Совет Эвилели болгаш кожаыс Моол күрүне-биле дипломаттыг сырый, быжыг харылзааны тутканы ооң ады-биле холбаалыг. Ол ССРЭ-ниң Күрүне банкызы-биле керээ чаргаш, Тываның садыг-үлетпүр банкызын тургузарын чедип алган. Ол чорук Тываның саң-хөө системазын, экономиказын хөгжүдеринге көскү базым болган.

ССРЭ-ниң даштыкы херектер комиссары Г.В.Чичерин-биле үргүлчү кады ажилдаан, Тыва Арат Республиканың хамаарышпас болурун, келир үезин Коминтернниң Чөөн чүк секторунуң удуртукчузу Сэн Каталма-биле чугаалажып чораан, тыва шеригге кадрлар белеткээрин М.В. Фрунзе-биле дугуржуп турган. Тываның эрткен үезин сонуургааш, ССРЭ-ниң Чөөн чүк шинчилээр национал ассоциациязы-биле доктаамал харылзаа тудуп, төрзүн чуртунуң төөгүзүнүң дугайында материалдарны чыып алган. Ол үениң эртем-билигиги улуг ламазы база Шеми чурттуг Монгуш Севээн-биле кады тыва бижиктиң баштайгы хевирлериниң бирээзин чогааткан.

Дажы оглу Дондук Куулар аныяк чалыы чылдарында ханы үзел-бодалы, Тываның келир үези, чоннуң чаагай амыдыралының дугайында бурунгаар көрүжү бүтпейн барган. Кыптыгып чораан отчугажы өшкен. Каргыштыг, кара нүгүлдээшкын ону сегирип алган.

1932 чылда Дондук Дажы оглу Дондук Куулар 44 харлыында амы-тынындан чарылган. Шеми кууларларының, чонунуң, чер-чуртунуң алдарлыг оглунуң салым-хуузу ындыг болган-дыр.

Оолак КАРА-САЛ,
хоочун бижикчи.

Май 26-да Тываның сураглыг чогаалчыларының бирээзи, шүлүкчү, очулдурукчу Олег Өдербеевич Сувакпиттин чурттап чораан бажыңыга ооң адын сиилбээн мемориалдыг самбыраны байырлыг байдалга аскан. Найысылалдың төвүнде Титов кудумчузунуң 36 дугаарлыг бажыңыга 1971 чылдан 2002 чылга чедир чогаалчы амыдыралының эң-не онзагай чылдарын чурттап эрткен. ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, ТР-ниң күрүне шаңналының лауреады Олег Өдербеевичиниң чырык адынга тураскааткан байырлыг хемчегге чогаалчының салгалы, чогаалчылар, яамыларның, мэрияның төлээлери, журналистер, студентилер болгаш өөреникчилер чыылган.

Байырлыг хемчегге Тываның улустун чогаалчызы Эдуард Мижит, «Сылдысчыгаш» солуннуң кол редактору Александр Шоюн, өөредилге номнарының автору, хоочун башкы Эртине Ондар, сураглыг чогаалчы Черлик-оол Куулар, ТР-ниң культура сайыдының оралакчызы Марьятта Бадыргы, Кызыл хоорай мэриясының социал айтырыглар эргелелиниң даргазы Алексей Артык-оол киржип, чогаалчының ажы-төлүңге, төрөлдөргө байыр чедиргеш, хүндүлөп бижикти тывыскаан. Кызылдың № 9, № 5 гимназияларының өөреникчилери О.Ө. Сувакпиттин «Кажыктарым», «Ие чүрээм», «Россияга алдар» деп шүлүктөрүн номчаан. Чогаалчының оглу Алексей Олегович 2 уйнуктары-биле ат-алдарлыг өгбөзүнүң самбыразын ажиткан.

Дараазында Национал музейге О.Ө. Сувакпиттин чогаадкчы ажил-ижинге

ҮЕЗИНИҢ ЫРААЖЫЗЫ

тураскааткан делгелге ажыдышыкын база сактыышкын кезээзин эрттирген. Делгелгеде чогаалчының фото-чуруктарын, шаңналдарын, документилерин, номнарын, солуннарда үнген статьяларын делгээн. Ачазының архивин оглу Алексей Олегович 2003 чылда Национал музейге хүлээткен. Бо архивти музейниң алдын фондузунче кириген. Сактыышкын кезээзинде чогаалчылар Николай Куулар, Чооду Кара-Күске дээш, өскелер-даа чогаалчы-биле ажилдап чораан үелерин сактып, солун төөгүнү чугаалааннар. ТКУ-нуң тыва дыл кафедрасының доцентизи Екатерина Чамзырын чогаалчының чогаалдарының сайгарылгазын кылгаш, О.Ө. Сувакпиттин номнары 21 векте чаңгыс-даа парлаттынмаан,

ылаңгыя «Хуулгаазын кажыктар» номун катап парладырын Тываның үндүрер чериниң база ТР-ниң Кулъямызының удуртулгазындан дилэ

ТКУ-нуң филология факультеди бөлүк студентилери, Кызылдың №9 гимназияларының өөреникчил «Сорунза» бөлгүмү чогаалчының жээн шүлүктөрүн залда олурар чо сагыш-сеткили дойлуп кээр кыл номчааннар.

О.Ө. Сувакпит дириг чораан за бо чылдың май 9-та 90 хар турган. 1926 чылда Чөөн-Хемчик Баян-Дугай деп черге төрүттүң «Сылдысчыгаш», «Тываның аныяры» солуннарның кол редактору Чогаалчылар эвилелиниң даргазы ажилдаан. Чогаадкчы ажил-ижи 1 чылда эгелзэн. «Аревечи», «Чүрек кыйгызы», «Үем үнү», «Чадаг-аш дээш, оон-даа өске номнары чыры үнгүлзэн. Шүлүк, чогаал бижириң, аңгыда, сураглыг уруглар чогааллары А.Бартонун, С.Михалковт С.Маршактын дээш, оон-даа ө чогаалчыларның шүлүктөрүн, чогадарын тыва дылче очулдурган.

Тываның улуг чогаалчыларын бирээзи, көскү культура ажилдакчы О.Ө. Сувакпитти «үезиниң ыраажызы» дээни анаа эвес. Ооң үези чок чогадары Тыва чогаалдың алдын фондузун кириген. Чогаалчының 90 харлааны тураскааткан хемчеглер республикан школаларында база дээди болгаш ормак өөредилге черлеринде уламчыл турар.

Алдынай СОЯН

ШҮЛҮКТЕРИ ТООЛЗУГ КҮШТҮГ

Тываның сураглыг чогаалчыларының бирээзи, шүлүкчү, очулдурукчу Олег Өдербеевич Сувакпит аравыска чораан болза майның 9-та 90 харлаар турган. Чаңгыс чер-чурттуглары ону «Баян-Дугайның ыраажызы» деп анаа эвес адаар. Шынап-ла, Олег Өдербеевичиниң чогаалдарының «алдын булаа» чырык өртемчейге төк кээп дүшкен өдзүндөн, хайралыг ада-иезинден, Баян-Дугайындан ужукталганын чон билер. Өдербей Бызы-Каракович Саая кайгамчыктыг салым-чаянныг оолдарны чырык чер кырынга чаяп, доруктуруп өстүрүп каан. Оолдары ачазының тоолдарының, чечен чугааларының сүүзүнүн боттарына сиңирип ап, амыдыралына чедишкенин сайзыраткан деп бүзүрелдиги-биле чугаалап болур.

Олег Сувакпиттин чогаадкчы ажил-чорудулгазынга Тываның билдингир чогаалчызы М.Б.-Х. Кенин-Лопсан 1996 чылдың май 7-де «Шын» солунда үнген чүүлүнде мындыг үнелелди берген: «Сувакпиттин шүлүктөрүн болгаш чечен чугааларын номчуурга, ол чогаалчы чурттап турар чериниң дириг амытаннарының үннерин дыңнааш, чүү-чүү болурун билип кааптар... Куштар үнүн дамчыштыр кижилерниң сагыш-сеткилин, хомудалын, кээргелин, качыгдалын Олег Сувакпит чечектерниң салбаандан, куштарның үннеринден, аннарның истеринден, мал-маганның алгызындан, кудайның өңүндөн бүдүү билгеш, шүлүктөп бижигилзэн... Олег Сувакпиттин чогааткан «Ылар», «Куштар хөөнү», «Кижичурттуг» мен бодаарымга, тыва шүлүкте эртине чогаалдар... Кара чажындан хамнар алгыштарын, тоолчулар тоолдарын дыңнап өскөн болгаш, сөглээр сөске чигечи болган боор, ынчангаш Олег Сувакпиттин чогаал-

дарын бичии чаштар таалап номчуур, улуг назылыг кижилер магадап кыйгырарлар... Олег Сувакпиттин шүлүктери ыглаан чашты аргалаар, шагзыраан кижини сергедиптер тоолзуг күштүг».

Олег Өдербеевич Сувакпиттин 90 харлаан юбилейин уткуштур республиканың школаларында, библиотекаларында янзы-бүрү хемчеглер чоруп турар. Чижээлээрге, Чөөн-Хемчик кожуунуң Бажы-Алаак ортумаа школазынга болган хемчеглер дугайында «Сылдысчыгаш» солунуң апрель 19-та үнген номеринден номчуп болур. Улуг-Хем кожуунуң Хайыракан ортумаа школазынга, Шагаан-Арыг хоорайның эге класстар, Кызылдың № 5, № 9 гимназияларының, Агролицейниң өөреникчилериниң ортузунга уран номчулга мөөрейлери, Би-Хем кожуунуң Туранның № 2 ортумаа школазынга эртем-практиктиг конференция кончуг шынарлыг эрткилзэн.

Апрель 29-та чогаал талазы-биле Күрүне шаңналының эдилекчизи, «ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы» аттың эдилекчизи, чогаалчы О.Ө. Сувакпиттин 90 харлаанынга тураскааткан ужуражылга Кызыл хоорайның К.И. Чуковский аттыг библиотекасынга болган. Аңаа Тываның күрүне университетиниң тыва дыл кафедрасының доцентизи Екатерина Тамбиевна Чамзырын удурткан бөлүк студентилер, Кызылдың № 5, 9 гимназияларының, № 4, 7 школаларының сургуулдары, чогаалчының оглу Алексей Олегович Сувакпит, ооң оглу Алексей Алексеевич, өөнүң ишти Тайгана база оолдары-биле киришкен. Олар ат-алдарлыг өгбөзүнүң чогаадкчы намдарын чырыткан «Улуг-Хем» сеткүүлүнде, солуннарда статьяларны, номнары көрүп, фото-чуруктарлыг делгелгени, видеожурналды сонургааннар.

Ужуражылганы библиотеканың чуршинчилел килдизиниң эргелекчизи Раиса Аркадьевна удуртуп эрттирген. Студентлер чогаалчының ажил-амыдыралына дугайында дыңнадыгларны кылга уругларның ону кайы хире шигээдип анын хынаан. Чогаалчының шүлүктери Кызылдың № 5, 9 гимназияларының сургуулдарының аянныг номчаан база О.Ө. Сувакпиттин сөзүңге бижээ «Хүлүмзүрүг» (аялгазы А. Лаптанни деп ырыны башкылар С.Ч. Шулуу-Мадыр биле А.О. Сапылак күүседиргидыңнакчылар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле хүлээп алган.

Ужуражылганың түңнелинде чогаалчының оглу Алексей Олегович ачазының бижээн чогаалдарын уруглар номчуп шүлүктөрүн шээжилеп, чогаадкчы ажил-амыдыралына тураскааткан мөөрейлерни болгаш оон-даа өске хемчеглерни эрттирип турарына сеткили ханып, сургуулдарга, башкыларга, библиотека ажилдакчыларына четтиргени илереткеш, идепкейлиг киржикчилерге шүлүкчүнүң чуруун сиилбээн хүндүлөп бижиктерни болгаш суй белектерни тывыскаан.

Май айда чогаалчының адын менгежидери-биле ооң чурттап чораан бажыңының ханазына самбыра азырын база Тываның Национал музейинге улуг делгелгени ажыдар, ол ыш-каш 9-11 класстарның тыва чогаал номнарының автору Меңги Нагаан-оол Ооржактын чыып тургусканы «Олег Сувакпит. Чогаадкчы делегей» деп номну үндүрер. Ужуражылга кижизидикчи уткалыг болгаш солун болганын оон киржикчилери демдеглзэн.

РАИСА САНЧАЙ,
К.И. Чуковский аттыг
библиотеканың килдис эргелекчизи.

ИЮНЬ 1 – Бүгү-делегейнің уруғлар камгалалының хану

ЭРГИМ ДУҢМАЛАРЫМ

Дуңмаларым чаптанчыг, чассыгбайларым
Дуңмаларым ырлаар, самнаар, чуруттунар
Чайгы шагның чечээ ышкаш өңгүр чараш,
Чаптанчыг-ла аажы-чаңныг дуңмаларым.

Бистиң өг-бүлөвисте беш уг-
башкылар бис, 2 уруг, 3 оол.
Кижиниң кады төрзэн дуңмалары
эң-не эргим болур. Оларның ду-
гайында Бүгү-делегейниң уруглар
хүнүн таварыштыр бижикседим.
Мен улустуң улуу болгаш адаан-
да дуңмаларым дээш дыка-ла
улуг харыысалгалыг мен. Олар
бичиизинден эгелеп зрес, ке-
жээ, шимченгир, аваангыр, ок-
пан-чикпен, талантылыг, спортчу,
өөредилгеи эки, ном номчуурунга
ынак. Бажыңывыстың бир ханазы
библиотекалыг турган. Ада-иевис
бистерни хөлчөк эки азырап, ки-
жизидип, ажыл-агыйга өөредип
каанынга ам улгадып келгеш,
магадап чор мен. Ававыс Чуутпа
Салчаковна Хомушку, бүгү назы-
нында Бай-Тайганың төп эмнелге-
зинге үр чылдарда кастеляншаап
чораан. Ававыс почтага электро-
монтерлап, совхозка электриктеп,
чолаачылап, Тээлиниң электри
станциязынга ажылдап чораш,
39 харлыында электен "аъдының
бажы хоя берген". Ада чок өзөрге,
берге чорду, чартык өскүс чурттал-
ганы дуңмаларым-биле чурттап
эрттivism. Авам хөөкүй бистерни
өөредип, өглөп-баштап кааны улуг
дуза болган.

Улуг оол дунмам Николай Кара-оолович бичии тургаш-ла эки өөренир, школаның хөй-ниити ажилдарының идепкейлиги киржик чизи. Эки өөредилгези дээш Новосибирск, Красноярск, Шушенское-ден бээр аян-чорукчулап чораан. Ол техникага салым-чаянныг болгаш ойнаар машинаны боду чогаадып алыр кижиге. Чадаг терге мотоцикл, машина мунар. Николай школаны дооскаш, шериг албан-хүлээлгезин Благовещенск хоорайга эрттиргеш, Кызылдың политехниктиг институтунун инженер-механик факультетин дооскаш, ол-ла чылын Кызылдың АТБ-3-ке дыка үр чылдарда инженерлеп аылдаан. Амгы үеде ТКУ-да ажилдап турар.

Ортун оол дунчам Анатолий төрүмелинден чаяттыңан чуручу. Ийи харлыында агаарга холубиле чуруттунар турган. Өөренири чүглө "5", орус, тыва номнарны саат чок номчуур. Эки өөредилгези

дээш школазының коллективи Кара далай кыдыында "Орленок" лагеринче дыштаныр путевка-биле шаңнаан. Аңаа баргаш, далайга эштип, чурук мөөрейлеринге киришкеш, диплом, медаль-биле шаңнадып турган. "Орленок" лагеринден келгеш, кылын кыдырааш долдур Кара далай, чайкалар, дельфиннерни дээш, чүнү чуруваан дээрли аан. Анатолий чууруундан аңгыда парлаар, чоңар-даштан чаап турда, шевери

плате черле кетпес, акыларының хөйлеңнерин кедип алган халып турар. Ол база эки өөредилгелиг, хөй-ниитичи, спортчу. Концерт үезинде танчылаар, ырлаар. Акылары ышкаш мотоцикл, машина мунар. Школаны дооскаш, Кызылдың садыг училищезин кызыл диплом-биле дооскаш, найысылалдың садыгларынга ажилдаан, амгы үеде Тээлиде садыгжылап турар. Амыдыралынга дыка кызымак болгаш огород тарыыр, дузаар, варенье кылыр, даараныр-аргыттынар авазын олла олчаан дөзөп алган. Бо дуңмам чугаакыр, чончу, дузааргак, кежээ, хүндүпээччел, кижизиг.

Ававыс-биле дуңмаларым.

дендии. Ол школаны дооскаш,
Тожуга чолаачылап, Барыын-
Хемчик кожуунга Культура орду-
зунга чурукчулап ажилдап турган.
Аңаа бүдүн стендилерни парлап,
концерт, шии каасталгаларын чо-
гаадып чораан. Ол оюн-баштак,
аажок чугаакыр. Анатолий хомус,
дошлулуурга, мандалинага, гар-
мошкага, хылдыг хөгжүмге ойнай
бээр, магадаар мен. Оркестрге
барабанны соктаары бир аяныг
кижи. Дунмам волейбол, баскет-
бол, теннис, шыдыраа, коньки,
хоккей, каратэ спорт хевиринге
дыка ынак кижиги. Каратэниң кара
кыуунун эдилекчизи.

Дерткү дуңмам Сайлык бичи-
зинден тура окпан-чикпен, шим-
ченгири хөлчөк кижиле болгай.
Аажы-чаңы оолдарзыг болгаш,

Хеймер дуңмам Солаңгы бистен узун-даа, шыырак-даа оол чүве. Кара ажил кылып турда, черле тура дүшпес, албан-биле эчизинге чедиргеш соксаар. Хүрежиринге, бут бөмбүүнге ынак. Ол Кызылдың көдээ ажил-агый техникумунга мал эмчизи мерге-жилди чедип алгаш, Тээлиге мал эмчизинге элзэн үр ажилдаан.

Улғадып келгеш, дуңмаларымны өөредип, өглеп-баштап алдым. Олар ам Тываның аңгы-аңгы булуңнарында ажилдап, чурттап чорлар. Ынчангаш дуңмаларымга бүгү-ле чүүлдерге чүгле экини, чедишкиннерни күзөдим. Оруунар ак, сүлдөңөр, хей-аьдыңар кеззеде бедик чорзун.

Катерина ХОМУШКУ.
Тээли суур.

ШЫЛГАЛДА — КЕЛИР ҮЕНИ ШИИТПИРЛЭЭР

Күрүнө шылгалдазы — кижиниң келир үезин тодарадыр, амыдыралында эртер бир чадазын ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының дыңнады-биле 2016 чылда 9 класстың доозукчулары 4399 кижиге кол күрүнө шылгалдазын (ОГЭ) база 11 класс доозукчулары 3478 кижиге аай күрүнө шылгалдазын (ЕГЭ) дужаар. 23 шылгалдалар эрттирер пунктулар 100 хуу видео-хайгааралдыг (онлайн) эртер.

Май 24-те 9 класс дөбзүкчулары 445 кижы тыва
дылга шылгалдалар дужааган. Шылгалдалар кандыг-

даа техниктиг үрелиишкин чокка эрткен. Шылгалда үезинде мобилдиг телефон база саазын бижимелдер ажыглааны дээш, 2 кижиге катап дужаар арга бербейн, шылгалдадан үндүргөн.

Май 27-де 300 хире доозукчулар литература биле география эртемнеринге ЕГЭ дужааган. Бо эртемнерни шилип алган доозукчуларга дээди өөредилге черлеринче дужаап кирерде, литература биле географияның түңнелдери херек. Республиканың девискээринге 17 шылгалда пунктулары ажылдаан.

Кызылдын № 1 ортумак школазында № 10 шылгалда пунктузунга 67 хуу кижжи киришкен. Шылгалдага 110 киржикчинин 74-ү киришкен. Ук школага найысылалдын бүгү школаларынын база Кызыл кожунунун доозукчулары шылгалда дужааган.

Шылгалда кандыг-даа шаптараазыннар чок эрткен. Доозукчулар эки хөөнүг, кандыг-даа дүвүрээзин чок шылгалданы эрткен.

Дүүн, май 30-де албан дужаар шылгалдаларнын бирээзи – орус дыл шылгалдазын доозукчулар дужааган.

Бистің корр.

Тываның В. Көк-оол аттыг национал театрынга
Тываның Чайковский аттыг консерваториязының доо-
ругу, Тываның национал оркестринин уран чүүл удур-
дузу, композитор Оксана Владимировна Түүлүштуң
адыкчы кезээзи болуп эрткен. Мугур хар харлаан
композиторнуң чогаадыкчы кезээзинге Хакасияның
композиторлары, Тываның ат-сурагылыг дирижерлары,
композиторлары, хөөмейжилери база ыры-хөгжүмге сонуур-
гундар залда хостуг олут чок кылдыр ээлеппен.
Аныяк композиторнуң ырак-узак Мөңгүн-Тайгада, Өвүрде,
Хемде, Улуг-Хемде чурттал чоруур төрелдери, эш-өөрү,
композиторнуң эш-өөрү, чаңгыскурсчулары байыр чедирип чедип
боодал чечектерни сөңнеп турдулар.

едип чорудупкан. Аңаа Оксана аялга чогаадырынче сунуп, өзүлүг хөгжүм делегейинче «шымны» берген. Конкурсканга ойнааш, тиилекчи болган 4 уругну Казань хоорайга кытыр өөредири-биле чоруткан. Аңаа өөренип турда, 3 эжи тедилгезин ара кагаш, чана бергеннер. Ол үелерде Оксана дыка-ла берге болган. Ынчалза-даа хөгжүмге ынакшылы алаактырып, «бүгү назыымны хөгжүм-биле тудуштурарым» деп бодап алган.

Оксана Владимировнаның өөнүң ээзи база композитор,
түмнү Илья Синкин. Олар эгин кожа кады чурттааш, 2 кыс,
алдуг болганнар.

Бүгү-бүлениң чоңуна бараалгаткан чараш концертин улуг тургал-биле көрдүм. Кижиниң сагыш-сеткилин оттуруп, бодандырып келир, чараш аялганы дыңнааш, бажым угадыып, бүгү бодум чырып турган-даа ышкаш апарган. М.Попсанның, Э.Мижиттин, Р.Кенденбильдин, Ч.Карастенин, А.Даржайын, 3.Намзырайын, М.Идам-Скюрюннун, Аппачорнун шүлүктүринге чогааткан аялгаларын композитор талка ойнай бээрге, уян кижэ ыглап олурар болду.

Интернационалчы өг-бүлениң салым-чаяанның ажы-төлу
уруу Вита Синкина-Тюлюш скрипкага ойнаан. Оон бичиизи
ТР-ниң алдарлыг артизи С. Сокольников-биле ырлаан,
карлыг Эл Синкин маримба деп хөгжүмге ачазының удур-
тазы-биле тааланчыг аялганы дыка-ла онзагай, чараш
сеттилер.

Америк ыраажы Энрике Угалде «Чылгычының ырын» Топуштуң үделгези-биле ырлаарга, көрүкчүлерниң адыш-башашкыны үзүктелбейн турду. Вьетнам оол Роман Нгуен Синкин-биле «Яблочко» деп танцыны чула-ла тептилер. Анаа Владимировна хөгжүмге сонуургалдыг инвалид уруг-чүрү база өөредип турар. Олар база оюнун бараалгаттылар. Делегейинң «Хөөмей» төвүнүн директору, эртемден (Кыргыз талантылыг аныяк композитор дээш өөрүшкүзүн өөредип, анаа боолда чечектери сөңнээн.

Хөгжүмчү өг-булениң концертинге ат-сураглыг артистер
Анислав Ириль, Луиза Мортай-оол, Эльвира Докулак,
Амир-оол Кежиктиг, Надежда Куулар, «Алаш» бөлүү, Игорь
Менделей, Андрей Монгуш дэзш, оон-даа өске хөөмейжилер,
Аражылар, Национал театрың аныак артистери Аржаа-
Уран-оол Стал-оолдар, Айдыс Даржай база уран чүүл
Атледжизиниң үрер хөгжүм салбырының сургуулдары дэзш
оон-даа өскөлөр киришкен.

Оксана Тюлюштуң ада-иези физика, математика башкыла-
Авазы Анна Биче-ооловна Тюлюш (Донгак) өөнүң эззинин
«Ада-иеси бажы» эрте хоя берзе-даа, карак-кызыл чүткүлдүү-
те уйнуктарын өөрөдип, кижизидип чоруур. «Өөрөнип турган
өтөрүмдө Саян дааның кырынга келгеш, өскөн Тывамны,
өзүн авамны сактып кээп, карактарым чажы чайгаар-ла
сактып келир» дээш, карактарының чажы бадып турду. Залда
чүткүлөр тура халышкаш, айыраң-каас чечектерни сөңнөп
турдулар. ТР-ниң алдарлыг артизи Надежда Куулар биле Ай-
Ооржак Оксана Тюлюштуң «Авам мени манап орам» деп
ы-биле концертти дооскан.

«Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көргени
«Эре» дээни дег, бо концертти кожууннар төптеринче чалаар
таа, ам-даа көөрүңгө белең мен.

Н. САНЧАЙ,
хоочун башкы.

Улуг-Хем кожуун, Иштии-Хем суур.

• Культура амыдыралы

«КӨК-КӨК ДАГЛАР АРАЗЫНГА ТӨРҮТТҮНДҮМ...»

Тываның аалчыларына хүндүткел чылында – бистиң сумудан үнген ат-сураглыг кижилеривистиң бирээзи Кара-Хөлдүн Дапсы хемниң көк-көк кашпал дагларының аразына 1941 чылда арат кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген Ляндуп Солун-оол төрөөн черин эргип кээп чораан. Ол Тываның хөгжүм-шии театрының баштың хоочун артизи, Россияның болгаш Тыва Республиканың Улустуң артизи, Тываның күрүнө шаңналының лауреады, өлүм чок чогаалдарның маадырларын сценага 55 чыл дургузунда уран-чечен күүседип чоруур болгай. Уран талантылыг артизивисти хүлээп алып аас-кежиктиг болдувус.

Ол чырык черге төрүттүнүп келгенден бээр 75 харлаан юбилейлиг чылын уткаан ужуражылга концерттиг «Көк-көк даглар аразына төрүттүндүм...» деп кежээзинге театрның хоочун артистери-биле апрель айда аалдап чораан.

Бистиң Кара-Хөл кайгамчык салым-чаяанның кижилериниң чурту, харын чон «генералдар чурту» дижир, культура уран чүүлде кайгамчык талантызын арттырып каан уран чүүлдүң генералдары — Ширин-оол Хертек, Ляндуп Солун-оол-ла болгай. Ындыг ат-алдарлыг чаңгыс чер-чурттуувустуң ужуражылга кежээзин чонга таныштырып, башкарып эрттирери биске, көдээ клуб коллективинге улуг өөрүшкү, харысалга болган.

Артистивис дүште 16 шакта сурунче чиик-чаагай халдып кирип келдилер. Ак хадак, сүттүг шайывыс-биле уткуп хүлээп алгаш, аалчыларывыс кээрге, салыр хүндүлүг чемивис Алаш хемниң кара-кара кадыр-гылары, тыва аш-чемивис, тыва кижиниң кужуру — чаа дөгөргөн хойнуң изиг-ханы-биле хүндүлзэн соонда, кежээвис эгелзэн.

Чон зал долдур олуруптарга, мурнунда хүндүлүг олуттарже көрүкчүлөрнүң диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле артистери чалап олуртуптувус — Ляндуп Иргитович, Зоя Дамба-Суруновна, Анзат Шожал-Доржуевна, Эзир-оол Сумуевич, бистиң сумуга эрткен «Кара-Хөлдүн чалгытлары» деп композиторлар мөөрейиниң киржикчизи, эки таныыр дуңмавыс Томас Монгуш, үн оператору Буяныг-Белек олар, чолаачызы база башкарып чоруур Саида Александровна олургулаптарга, байырлыг ажыдышкын эгелзэн. Бистиң сумунуң баштыңы Амир Боран-оолович артистерге орук-суур чиик чедип келгени-биле байыр чедиргеш, кежээни ажиткан. Самчы чараш кыстарывыс ак хадактыг, тыва хээлиг хептиг танцы-биле байыр чедирген. Театрның хоочун атсураглыг артистериң мурнунга бараалгал үнери бистерге, бичии клуб ажылдакчыларына, дыка сүрээденчиг, девиденчиг болган.

Ырак, тайга черде чурттап чоруур чон бо чылын 80-ги юби-

лейлиг чылында Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистериң солун программалыг концертин көөр аас-кежиктиг болдувус. Ляндуп Иргитович ырлап, уран номчулгаларны күүседип, үзүндүлери бараалгадып, сценадан шуут дүшпеди. Хөй талалыг талантылыг, чараш үннүг, кайгамчык салым-чаяанның кижини — кыжын болза кылаар хүн безин көрбес, кызаа кашпал, көк-көк даглар бүргзэн, чаны даштың авыдайы Дапсы хемге чурттап чораан арат ашак-кадай шаңнаан-дыр деп бедик чоргаарал-биле чаңгыс чер-чурттуглары, төрөл-бөлүү бодап олурдулар-ла ыйнаан. Улус-чоннуң ынак ырыларын баянның үделгези-биле артистивис ырлажырга, ол ырыларны үезинде ырлап чораан кижилер кады ырлажып олурдулар.

Концерт адакталыры билек, байыр чедиришкиннери эгеледи. Бай-Тайга кожунуң библиотекка эргелелиниң даргазы Айгерим Демир-ооловна хүндүлүг аалчывыска Бай-Тайга кожунуң чагырга даргазы Каң Каң-оолович Салчактың мурнунда «Бай-Тайга кожунуң алдарлыг артизи» деп хүндүлүг бижикти, херээженнер чөвүлелиниң даргазы Сайлык Меңгеевна Уртунайның кидистен кылып каан суй белзэн, шаңналдарны тывысты база ол ышкаш кожунуң культура килдизиниң төлээзи Антонина Алексеевна Хертек биле кожунуң культура килдизиниң даргазы Роберт Адар-оолович Аракчааның байыр чедиришкенин дамчыттылар. Монгуш Томастың үделгези-биле «Кара-Хөлүм төрзэн-черим» деп ырыны бадырып, байыр туттулар. Суму баштыңы Амир Боран-оолович, социал политика талазы-биле оралакчы Буяна Борисовна хүндүлүг аалчыларга байыр чедирген бижиктерни, белектерни сундулар. Школа коллективи, уруглар албан чериниң хоочун башкылары Нина Айылдаевна, Салбакай Чал-ооловна, Калина Данзын-ооловна база бодунуң чоок төрөл дуңмазы малчыннап чоруур Кадыг-оол Чадамбаевич артистерге хоюн өзөп, изиг-ханы-биле хүндүлзэн, төрөл чезиннери Айлаң Манган-ооловна сеткилинден байыр чедирип, аалчывыска каң дег кадыкшылды, улуг назынны күзеп турдулар. Кара-Хөл ортумак школазының хоочун башкызы Бичии-Уруг Өткээнековна байыр чедиргеш, дыка солун сактыышкынны аалчыга бараалгатты.

Дапсы хем чурттуг хоочун эмчивис Билчинмаа Дупчааевна чер-чуртунуң дугайын, оларның өдек-хонажын кымнар ээлеп чурттап чоруурун, Дапсыда чурттап чоруур Иргит, Салчак, Хомушкү аймактар тайга Оваа-зы дагып, Хам дыдын актап чоруурун чугаалап, оон үнген чондан билдингир кижилерни адап, таныштырып, черин чуртун алдаржыдып чоруур акызы, даайы, өгбө кижиге чечен-мерген сөстөр-биле байыр туткаш, «Дапсының чок дзэн алдарлыг

кызы-дыр сен» деп үнелелди алды.

Уран чүүлдүн хоочуну Елизавета Дугановна уран номчулга номчуп байыр чедирген, харылзаа белдириниң хоочуну, сумунуң хүндүлүг кырган-авазы Данзынмаа Балдановна суй белзэн сунган.

Өдзэвис болур өргэзвиске аалдап келген шылгараңгай артистивисти Хүндүткел езулалының чылында чоргаарал-биле уткуп үдээр дээш, Күжүгет Хензиг-оол аттыг Культура бажыңының коллективи, библиотека ажылдакчылары дыка-ла кызып белеткенген бис. Ол онзагай хүннү сактып чорууру-биле Кара-Хөлдүн хөлүнүн чуртуунга 75 харлаан артизивистиң «Көк-көк даглар аразына төрүттүндүм...» деп бижиктиг «Хүндүткел-биле Кара-Хөлдүн чонундан» деп бижээш, хоолаан чурун суй белек кылдыр кадак-биле кады келген аалчы бүрүзүңе сунгаш, савада саржагылг черивистиң эм кады киш-кулааны вареньелеп сава-лааш, үүргене, курга ааржылыг кадыкты аалчы бүрүзүңе сунду-вус, чериниң бурган үзү дижир саржаавысты-даа ал-ботка эм болзун дээш берип кадывыс.

Кежээвистиң маадыры эң хүндүлүг аалчывыс Солун-оол Иргитович Ляндупка чоннуң мурнунга хураган кежи ышкаш дыдыраш ой хой кежинден даараан, көк торгу додарлыг, кыдыын хураган кежи-биле хаштап каан чеңи чок эгиннээшти кедирдивис. «Кара-Хөлдүн малының чылыг кежи силерни чылыдып-ла чорзун, ужу-удазын бүрүзү йөрээл садып каан, төрзэн черинден улуг энергия күш силерге бедик черни эргип, төрөл чонуңар-биле чолукшуп келириңерге немежи бээр, чүге дээрже кижиге төрзэн чери-биле хини тудуш болгай, ам-даа бедик хей-аыттыг, буян чолду күзеп тур бис» — деп, белекти даараан клубта уран чүүл удуртукчузу Роза Сереновна чеңи чокту кедирип тура, йөрээл салган.

Бистиң улуг артизивистиң өөнүн ишти Зоя Дамба-Сүрүновнага хой кежинден даараан олбукту «Кадын кижиниң олбуун силерге чаңгыс чер-чурттуг акы-высты эки карактап, хайгаарап, амыдыралга кол даянгыжы, чөлөңгичи бооп чорууруңарга өөрүп четтирип тур бис» дээш клубтуң уруглары тудусканнар.

Клубтуң директору Айлаң Чадамбаевна, уран чүүл удуртукчузу Роза Сереновна, методист Оксана Монгушовна, библиотекары Раиса Бадарчиевна, ажылчыннар Оюмаа Монгушовна, Чейнеш Каадыровна ажылдакчыларына бо хемчегни эрттирер дээш, кызып ажылдаанын чон үнелзэн. Алгы-кешти даарап, эттеп, хондур-дүндүр балыктап, аш-чемни кылып, демниг ажылдааны дээш, мактап, өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Роза ДОНГАК, Кара-Хөл суурда Культура бажыңының уран чүүл удуртукчузу.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИИЛИҢЕР

Амгы бо шагда-даа салгалдарывыс сарыг шажынны езулуг чүдүлгези кылдыр хандыр билип бар чыдары өөрүнчүг. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, шажынның сорулгазы — кижиге төрелгетенин бүгү-ле багай чүүлдерден арыглаары. Шажын номналында мындыг: «Өлүрбө», «Мегелеве», «Саттынма», Күш дөгеве», «Кыжанма», Оорлава» деп өөредип турар. Сарыг шажын болур-болбас чүүлдерни баш бурунгаар бодап билир ажар номнуг, салыр шо-төлгелиг, санаар-көөр канчаар-даа аажок кижиге бодап четпес философия эртеми-дир.

Шажын-чүдүлгевис 1992 чылда Чырыткылыг XIV Далай-Лама башкы Тыва черге чаларап, моорлап чедип келгеш, Тыва күрүнениң Тугун ыдыктап, Хайыракан даан, Чадаананың Устүү-Хүрээзин хайгааралга ап ыдыктааш, Бора-Булак ховузуңа муң-муң улуг, биче чон-биле ужуражып, ном-судур номчуп, мөргүл кылганындан эгелзээш, аажок шуудай берди. Хүрээ-дуганнар, субурганнар чер-черлерде туттунуп, лама башкыларга чон дыка бүзүрөп, чагыс-сүмезин ап кирип турар апарды.

Ыдыктыг XIV Далай-Лама башкыны философия эртеминериниң доктору Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей тускай чалалганы ооң холунга тудускаш, чалап эккелгенин уттуп болбас ужурулуг бис, чонум. Бир катап Каадыр-оол Алексеевич Чыраа-Бажы суурга чедип келгеш, сарыг шажынны суртаалдап, херек кырында шаң-кеңирге, коңга-дамбыра, ном-судур деп чүве бо-дур деп чон мурнунга көргүзүп, чугаалап берип турган чүве. Ынчан хүрээ-хиит, шажын-чүдүлгө дугайында кым-даа чүве чугаалабайн турган.

Мен 2016 чылдың март 23-те Кызыл хоорайда Тыва улустуң езу-чаңчылдарының, аас чогаалының болгаш ус-шеверлер төвүндө тыва национал хылдыг хөгжүм оркестриниң дирижер-удуртукчузу, Саглы чонунуң база Тываның ат-алдарын уран чүүл талазы-биле көдүрүп чоруур «Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы» Аяна Монгушка албан-биле баргаш ужураштым. Ол меңээ мынча диди: «Саглы суурга субурган туттурар деп тур бис» — дээш, хүлүмзүрүп кагды. Мен аңаа: «Эр хей, буяныг үүле-херээңер чогул бүдөр болзун» — деп күзээш, өске ажыл-херээм ооң-биле уламчыладым.

Саглы аңгы административ-девискээрлиг суму болганындан бээр 2016 чылда 75 чыл бооп турар. Бо суму Тывада база бир онзагай чер, кайы-даа суурда ынча хөй ийистер чок. Бичии Саглыда 30 ажыг ийистерлиг авалар бар. Оон аңгыда тарбаганнар, улар дээр чараш куштар Саглының бедик таңдыларында болбас ийикпе. Арат чоннуң аарыг-човулаңын эдер, кадыын быжыглаар Адарган аржааны суур чогуунда. Ындыг болганда, Саглы суурга, ооң ара-албаты чонунга субурган ыяап-ла херек. Субурган тудары чугаалаарга-

ла белен ышкаш боор. Хереринде хол-биле тудуп кириге, аар-берге, кончуг нарынга Субурган турар черни. Республиканың Камбы-эргелели, лама башкыла болгаш суурнуң улуг назыл кижилериниң дорт киржил биле көскү, аяныг черге штывары күзэнчиг.

Чүү хереглеттинерил
Бир-ле дугаарында — айтыры. Ындыг болганда, че көрнүр, сумунуң чурттонунуң чыыжын, хуралын тирер, чон-биле сүмеле дугуржур. Чижек санааш биле эң эвээш дизе-ле, өрегедең 1500 рубль дижи өрегедең 150 муң рубль ченар деп билип алылы. Черлерде чурттап турар чер-чурттугларны база кыйп херек. Саглыда шыдал-быр кижилер, идепкейлиг органичлар эндерик-ле болгай. Чан бис, «чудуруун чудук ада суккан эвес», субургандан талылыңар деп кыйгырып мен, төрөл чонум.

Субурганның хемчээлигадырга, хөй материал негнер, үе узаар, чон могап, шибээр болгай. Ындыг болгатаваан дөрт долгандыр 3х дөрбелчин метр деп санап ажырбас хире. Оон чоорту чаар тударын лама башкылар сүмези-биле тудар болгай.

Субурган тудуунга херетинер материалдар кончуг Сай дажы — 6 машина, дагда 3 машина, цемент — 80-100 дай, дой — 4 машина, элзиз машина, манза, арматура делери, кадаг, дозу, артыш, чак, кара даштар, пеш, арж хоорган ак-тараа, субурга долгандыр чоннуң кылаштааринге плиталар (300 хире), хүүрмек сай. Эң баштай субурга адаанга шаандагы тыва эдилер — айыыр-дырбааш, кадыбалды, бижек, эдирээ, ыңгыр тыва каасталгалар — алдын, күн дээш чүү херек дээрзин л башкылар айтып бээр.

Субурганны кайы үес тударыл?

Таарымчалыг, эптиг үиюнь-июль айлар. Оон ынлаарга чоннуң өске ажылы малга чем белеткээр, кыл белеткел, кат, тоорук үези, кудой дээш, чай-шөлзэн чок ба үелер апарар.

Субурган тудуунга аждаан кижилерни аш-чем-бхандыраары. Оларны хүнде катап чемгерерин органистаар, ынчан ажыл шалып чогул бүдөр. Орта арбаннар организацияларны Адарган малчыннарын, төрөл аймакта хаара тудар, олардан дузалээр болза чогумчалыг.

Чүдүлгевистиң эңерелораны болур субургандан талылыңар деп Саглы чоделтип, кыйгырып тур мен. Ыдыг буяныг эгелзешкин илдүдүрген Аяна Монгушка, организаастыг комитетке чүгле чедикиннерни, аас-кежикти, ак ору күзедим.

Оолак КАРА-СА
улуг назылыг чүдүк
Чөөн-Хемчик кожуну.
Чыраа-Бажы сумузу.

ЭЛЕКТРОННУГ БИЛДИРИИШКИН КИИРЕРДЕ

күрүне болгаш муниципалдыг ачы-арнын чаңгыс аай порталы лицензиялар, шийтпирлээр ажил-иштин электроннуг билдириишкин кийирге хамаарыштыр дараазында дузалар-биле неметтинген:

өөредилге ажил-чорудулгазынга лицензия бээр;

өөредилге организацияларынга аккредитациязын эрттирп бээр. Сайгарлыкчы интернет-портал таптыр күрүне ачы-дузазын алыр дээш, электроннуг хевирге билдириишкин кийирге, бүрүткеткеш, хуу кабинетче кирип алыр чөпшээрдеп алыр. Ынчалдыр «Личный кабинет Регистрация» кыялга шилчип, кол чорудулгаларны адыр (канчаар бүрүткээрин Хуу эртерин арнында тодаргай салып

күрүне ачы-дузазының порталына кийик эргелиг кижини (юридическое) электроннуг чурагайлыг хол биле бүрүткээр. Электроннуг хол «Федералдыг казначействонун Тыва Республикада эргелелинден ап болур дээрдеп алыр».

Сайлаң сайгарлыкчы азы юридиктиг күрүне порталын таварыштыр дузада, Хуу кабинетче киргеш, күрүнениң чедирер порталынче баскаш, Тыва Республика деп регионну шилип алыр, тыр эрге-чагырга органын шилээш, Республиканың лицензия бээр аш ажил-чорудулганың чамдык илерин хайгаараар албанны, дараа-

зында «Өөредилге ажил-чорудулгазынга лицензия бээр» деп кезээн шилээш, «Дузаны алыр» деп кнопканы басыптар.

Билдириишкинни Тыва Республиканың лицензия бээр болгаш ажил-чорудулганың чамдык хевирлерин хайгаараар албанның харысалгалыг ажилдакчызы өөренип көргөш, кийирген документилерниң чингине шыннын, барымдаа-медээлерин хынап көөр. Бир эвес электроннуг билдириишкинде меге медээлер чок болза, хуу сайгарлыкчыга азы юридиктиг кижиге ачы-дуза порталына хүнүн болгаш шагын айыткаш, хүлээп алыышкынны болчаар. Ынчан сайгарлыкчы азы юридиктиг кижиге шийтпир хүлээп алырынга херектиг документилерин (оригиналдарын) эккээр. Бир эвес электроннуг медээлерде эккелген документилеринге дүүшпес карышкартар илереп келген болза, Лицензия бээр болгаш ажил-чорудулганың чамдык хевирлерин хайгаараар албанның ажилдакчызы күрүне ачы-дузазын көргүзеринден ойталаарының (чөпшээривезинин) дугайында дыңнадышкынны белеткээш, ол дугайын күрүне порталын дамчыштыр хуу сайгарлыкчыга азы юридиктиг кижиге медеглээр. А бир эвес эки түңнелге келген болза, болу берген документилерни ап алыр хүнүн, шагын айыткаш болчаар.

Өөредилге ажил-чорудулгазын боттандыраар лицензия алырда, электроннуг билдириишкинге немей херек документилерниң даңзызы:

- лицензия алыр дээн кижиниң хуу өнчүзүндө азы өске-даа хоойлу езугаар

өөредилге чорудар бажың-балгады, тудуу, оран-савазы азы девискээри барын бадыткап турар документилериниң реквизиттери (дериттинген өөредилге кабинеттери, практиктиг кичээлдер эрттирер, күш-культура болгаш спорт объектилери). Бир эвес айыттыг бажың-балгатка, тудугта, оран-савага, девискээрге эргези болгаш оларның-биле дугуржулга Россия Федерациязының хоойлузунга дүүштүр күрүнениң албан бүрүткелинге хамаарышпайн турар болза, аңаа эргезиниң дугайында документилерниң хоолгазы;

- өөредилге программаларын хандыраар материал-техниктиг байдалының дугайында удуртукчунун адын салганы справка;

- өөренип турар улустун чемнениринге болгаш кадының камгалалынга таарымчалыг байдалдар барын бадыткап турар документилериниң хоолгалары, а өөредилге организациязынга – эмчи ажилдакчыларының ажилдаарына тааржыр оран-сава бар дугайында медээлер;

- сайзырадып белеткээн болгаш бадылаттыг өөредилге программалары бар дугайында удуртукчунун адын салганы справка;

- профессионал өөредилге черинде кадының байдалы багай уругларның эртем чедип алырынга таарыштыр кылган, профессионал өөредилгениң кол программаларына дүжүп турар таарымчалыг байдалдар барын бадыткаан дугайында удуртукчунун адын салганы справка;

- чүгле электроннуг өөредилге болгаш

ырактан (дистанциялыг) өөредилге технологияларын ажыглаар өөредилге программалары бар болза, оларның электроннуг медээ-өөредиглиг байдалдары таарымчалыг дугайында удуртукчунун адын салганы справка.

Күрүне ачы-дузазын көргүзери дараазында Федералдыг хоойлулар езугаар күүсеттинип турар:

«Тускай хевирлерниң ажил-чорудулгазынга лицензия бээр дугайында» 99 дугаарлыг 2011 чылдың май 4-тен Федералдыг хоойлузу; 273 дугаарлыг 2012 чылдың декабрь 29-тан «Россия Федерациясында өөредилге дугайында»; Россия Федерациязының Чазааның «Өөредилге ажил-чорудулгазынга лицензия бээр дугайында» 2013 чылдың октябрь 28-тен 966 дугаарлыг доктаалы дээш, оон-даа өске хоойлу-дүрүмнөр.

Электроннуг билдириишкин чорудар бетинде 6-41-34 телефонче долгааш, консультациядан ап алырыңарны диледивис. Хуу сайгарлыкчыларның айтырыглары кол нургулайында школа назыны четпээн уругларның албан черлеринге, репетитор ажил-чорудулга кылырынга болгаш немелде профессионал өөредилге чорударына лицензия бээр-биле холбашкан болуп турар.

Елена САМБАЛА,

Тыва Республиканың Лицензия бээр болгаш ажил-чорудулганың чамдык хевирлерин хайгаараар албанның удуртукчунун оралакчызы.

УТТУНДУРБАС ШКОЛАЧЫ ЧЫЛДАРЫМ

школага 1952 чылда белет-лазынга өөренип киргетаварылга болган. Ынчан аныккаш сентябрь 1-де арлыг чыскаал-даа турган. Школа чанынга бир дү-өөренир дээш, келген арны аңгы класска олуртат-сывын айтыргаш, белетлазының өөреникчизи тыр бүрүткөп алыр турган.

Сымның аайы-биле белеткел аның бирги улдунун доос-ийиги улдуну орту кирип турумда, башкым Ми-Седип-оолович Мөге бистиң түнген херечилелдеривисти эш, мени эрте өөренип, у болза 1954 чылда 7 хар-аш, өөренир турган сен диди. 1954 чылдың сентябрь 1-де, а долу 7 харлыымда, Нөмчүр кы бирги класска хүлээп. Башкым Үрбүн-Кашпал ууг, өөнүң ээзи Сотпа башкы, матика башкызы чүве.

1963 чылда Шагаан-Арыгның школазынга өөредилгем ачылады. Коммунисттерияның ынчан салган сорулгаларла ортумак школаны доос-көдээ ажил-агыйга ажил-бир немелде мергежилдигиру. Үнүш өстүрериниң эр-инге Варвара Васильевна Глазова, машина башкара-а Шоом-оол Кылын-ооловичыс өөредип турдулар. 1966-да школаны доозарывыска, кан билигнниң аттестатта-йле кады «полевод-механтор» деп шынзылганы база аска.

1966 чылда Шагаан-Арыг лазын ийи 10 класс, ийи оостувус. 11 «а» класска 5 12 кыс, а 11 «б» класска 5 12 оол турган. Школавыс ектору Виктор Ондарович у-Сүрүң ийи 11 класстарны ыштырып алгаш, школа соон-

да амыдыралдың делгем оруун канчаар шилип алырының дугайында лекция-беседа үезинде «А», «Б» ийи класс араңарда кудалажып-даа болур-дур силер» диди.

Бистиң 11 «б» класстың башкызы Любовь Яковлевна Шахматова үш чылдың нүүрүндө бисти өөредип, сургап, хөлүйтүр кончуп, кандыг аргаларны ажыглаваан

дан кээп өөренипген школачылар кыдыындан кыра шилиттинген оолдар, кыстар-ла болгай. Оларның аразында цирк номерлери көргүзөр Дүрбүлек Кызыл, «летчик» Ортун-оол (уждукчу боор мен дээр), хаактаар эрлер Маадыр Кыргыс, Петя Бады-Назын, Канчыыр Сандаков, баяннаар Чадамба Байыр дээш, кымнарны чок дээр.

Арыг-Бажының Коъш-Талга өөреникчилерниң ногаа ажаар бүдүрүлгө бригадазынга свекла, турнейстиң бок оъдун чулуп, картошка довураан улгаттырып чайлаан бис. Бир дыштаныр хүнде Тел-Ыяштың Кызыл-Элче азы Чирик-Эл-даа дээр, башкывыс Вячеслав Иванович Грудинин-биле экскурсиялаанывыс уттундурбас. Өөрүвүс Шагаан-Арыг

кыстар кайда боор ийик, бистерден туттунуп алганнар. Ийи-үш-даа чинге көвүрүгнү кежер, сөөлгү көвүрүгнү суу элээн ханы. Чандыр базар болза-ла, мага-бот көк суг болур. Ынча дидиң бе дээниг, баштайгы улзузвус сугга дүшкен сурагылы, идик-хеви өткен. Караңгыда хеп-сынын сы туткан, каткы-хөглүү-даа аажок.

Поварларывыс Галя Журавлева, Валя Григорьева эртежики тургаш-ла, чемни белеткеп каар. Дүне сугга дүшкен шинчи-даа чок, аш-чем үлөп чоруп турарлар.

Тамара Калугина физмат дооскаш, башкы эртемни чедип алды. Галя Журавлева база мен башкы институтунун филология факультетин доостувус. Надя Мальцева Бай-Хаакка бухгалтерияга ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаче үндү.

Маадыр-оол Аңгы-оолович Кыргыс Улуг-Хем кожууннун комсомол ажылынга, тудуг талазы-биле кожуун даргазының оралакчызынга, амгы үеде «Тыва тудуг терстиң» директорунун албан-дужаалында ажилдап чоруур.

Анатолий Сергеевич Серен Бии-Хем комсомол райкомунун бирги секретарына, Тыва АССР-ниң культура сайыдынга дээш харысалгалыг албан-дужаалдарга ажилдап чораанын билер бис.

Ортун-оол Павлович Биче-кыс Улуг-Хем кожууннун тудуг дирекциязын даргалап, садыг яамызының кол инженерин улуг прораб болуп ажылдаан. Каа-Хем суурда амыдырап, чурттап орат.

Петр Оюнович Бады-Назын — дээди эртемниг башкы, Кызыл кожуунда президентиниң бүрүн эргелиг төлээзинге ажилдап чораан, ам Баян-Кол суурда хүндүлүг дыштанылгада.

Хүлөр-оол ЧАМЗЫ.

Таңды кожуун.

дээр, боду математик болгаш, биске математикага шыырак билигн берген ачы-буяны кажандаа уттундурбас.

Часкы каникулда концерт көрүлдөзүнгө бистиң школа үргүлчү бирги черде турду. Ынчанмастың аргазы чок, чүге дизе концерт удуртукчузу Базыр-оол Кыргысович Солаан, а ниити ырыны Зоя Кыргысовна Кыргыс башкара-ла болгай. Сес чыл школаларының аразынга Баян-Кол школазының өөреникчилери тергидеп турган. Районда хылдыг хөгжүм оркестри чүгле ол школага турган.

Шагаан-Арыгга Баян-Кол-

Бот-тывынгыр концертвистиң башкарыкчызы Толя Серен (Анатолий Сергеевич Серен). Толяның ынчан-на артисти салым-чаяны илереп келген. Орус-тап, тывалап арыг чугаалаар, немец дылды база эки билер киживис ол.

Доозукчу класска 5 кыстың бирээзи Зоя-биле олурдум. Зоя сөөлгү коңга соонда уттундурбас белек кылдыр чаңгысклассчыларын чаңгыстап тырттырып алган. Ол фото-чурук менде ам-даа бар.

1964 чылдың чайынында Шагаан-Арыгның №1, 2 школаларының 9-ку классчылары

чурттуг орус уруглар ол черниң бойдузун магадап ханмайн турдулар.

Бүдүрүлгө бригадазының кежигүннери кечээки чем соонда суурже кинолаар турдувус. Кинолааш, дедир турлагже чанарда, оолдар дорттап, а кыстар долганыр-ла болгай. Бир катап кино көргөн соонда, орус кыстар: «Бис база дорттап чоруул, бисти эдертип алыңар» — деп бо-ла. «Караңгыда аргада бөрүден кортпас силер бе, суг-чарны канчап кежер силер?» — дээривиске, «Ажырбас, чүден-даа кортпас бис» — дидилер. Чүгле аргаже кирип кээривиске-ле, кортпас

ААДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН

ӨРТЭЭ ААР 8-923-338-9188

8-902-996-2243

ОГРН 304246417300108

Реклама.

КАДЫ КЫЛГАН ТӨЛЕВИЛ

МОДЕЛЬ АГЕНТИЛЕЛИ

“УРЯНХАЙ”

ЧАЙГЫ
ЛАГЕРЬ

болгаш англи дыл школазы

“ENGLISH SCHOOL”

• Чурттар дугайында кичээлдер
• Төлевилел ажилдары
• Темалыг кичээлдер
• Оюннар болгаш ырлар

&

• Дефиле
• Костюмнар быжары
• Хореография
• Этика болгаш эстетика

I сезон: июнь 13-тен июль 1-ге чедир 8-923-267-66-88

II сезон: июль 4-тен июль 22-ге чедир 8-983-516-81-27

III сезон: июль 25-тен август 12-ге чедир 8-983-516-81-27

Реклама.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию города Турана поступило заявление от Сыйдан-оол Елены Валерьевны о предоставлении в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, г.Туран, ул.Шоссейная, б/н, с общей площадью 800 кв.м., разрешенное использование - для индивидуального жилищного строительства.

В рамках действующего законодательства в течении 30 дней со дня опубликования данной информации специалистом по земельным отношениям и муниципальному имуществу Администрации города Турана принимаются письменные заявления по данному заявлению.

Вр.и.о.председателя администрации г.Турана Ю.В.Дромина.

Апелляционным определением судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РТ от 29 марта 2016 года признаны несоответствующими действительности сведения, указанные в статье «Кымнар кандидаттар болганал?» в газете «Шын» №105 (185232) от 21.08.2014 года в части сведений, касающихся Орус-оола Владимира Сояновича «ынчалза-даа еске чүүл-биле боо-чепсекти хоойлуга черүштүр кадагалааны дээш, шииттирип чораан».

Байыр чедиришкени

Бистиң ачавыс Далай Кыргысович Бады-Суур июнь 2-де 50 харлаар. Ачавыс 2 оолдун, 1 кыстың төлөптүг адазы, кады чурттаан эжиниң быжыг чөлөңгичи, Кудурааның хоочуну, Өвүр кожунун «Улустун артизи», «Дус-Даг сумузунун улустун артизи» деп хүндүлүг аттарның эдилекчизи.

Ажыл-ишке эрес-кежээ,
Арат-чонга хүндүткелдиг,
Амыдырал айтыкчызы ачавыска
Чүрээвистен сеткиливис ханызындан
Шүлүүвүстү белек кылдыр сөннедивис.
Бедик сүвүр кырындава чүткүп үнүп,
Бежен хемниң кежиин сүзүп кешкен ышкаш,
Белен звес бергелерни ажып эртип,
Бежен харның бедииндиве үнүп келдиң.
Уярадыр бадырыптар хоюг үнүп,
Улус чоннун аразыңа чаңгыланзын.
Ажы-төлүң, төрөл чоннун аразыңа
Ам-даа узун назын назылаарың үөрээдивис.
Авыралдыг ача турда,
Акы-дуңма орлан-омак.
Аралажып сүме кадар,
Ажыл-ишке демниг болур.
Аажы-чаңы чазык-чаагай
Ачавыска мөгейдивис.

Оолдары, уруу, кернинден.

Улуг-Хем кожунун Хайыракан сумузунун чанында кыштагны 500 муң акшага дүргени-биле садып тур бис. Улуг, бичии ийи чуртталга бажыңнары бар. Кышкы чайгы инек, хой кажаалары, чунар-бажың бар, кудук база ажилдап турар. Шагаан-Арыг азы Хайыраканда бажың биле орнажып болур бис.

Тел.: 89233882510, 89232682372.

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь-делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.

Справки по телефону: 2-74-26;
8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю и надзору в сфере образования Республики Тыва

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза өртээниң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Телевизиринг үндөзүнө парлан

МӨЧЭЭН КИЖИЛЕРГЕ ТУРАСКААЛДАР мрамор, гранит, чуруктарын сиилбиир, бижимелдерни чайырлаар, тураскаалдарны тургузар. Хем ол чары, Саянский переулок, 23. Тел: 8-913-359-9494; 8-923-380-9494.

ЧОНУВУСКА МӨГЕЙИГ

Ачавыс Артемий Иргитович
Бичелдейниң чырык адынга

Төрүттүнүп, чаяаттынып
өзүп келгеш,
Төрөл чону, эш-өөрүңгө
эргим болуп,
Тура дүшпес, эрес-кежээ,
шалып иштиг,
Туруш быжыг, амыдырап-
чурттап чордун,
Чону, өөрү, эштериниң
аразынга
«Чолдак дарга» адын
сыкпайн,

Чорук, ажыл кылганнарга чагыын берип,
Чолду кылып, сүме кадып чурттап чордун.

Хып дээн чалыы үезинде чорук чорааш,
Халап-айыыл, озал-ондакка таварышкаш,
Ийи буттап ие чериң баспайн барып,
«Идер тергээ» амыдырап, чурттап чордун.

Чонунга буянның ажылы дээш,
Чончу эки сеткили дээш
Чазаавыстың шаңналдарын каш-даа алдың,
«Сайгарлыкчы тиелекчи» атка четтиң.

Кааң аяс майның он бирниң эртенінде
Кадайың-даа, ажы-төлүң, чонуң кагаш,
Чырык черден ырап чоруу барганыңа,
Канчаар-даа аажок качыгдап хомудадывис.

Аарыгдан адырлыр дээш, демисежиң,
Ак-Довурак, Кызыл туржук, ырак черлер
Новокузнецк, Новосибирск хоорайларга
Нарын берге кезишкениң эртип келдиң.

Буянның-ла эмчилеривис ачызында
«Бурган» болуп чурттап чораан ачавыстың,
Хар-назынын узадырыңа дузалашканын,
Хамык чонга өөрүвес аргавыс чок.

Хөй-хөй чылда назы харын узадып келген,
Хирургтар, ак халаттыг эмчилеривис,

Сүрүнович, Алексеевич, Нурлановна,
Николаевиче
Сеткиливис ханызындан четтирдивис.

Амыдыралдан чарылганы сөөлү хүнүнде
Арбын чону чыгып келгеш, үдежиң каан.
Аразында кымны чок дээр — чону чоорган,
Ажык-дуза, буяны дээш өөрдүвүс.

Ус-шеверлер улуг чурту Кызыл-Даг чонунга,
Улуг хоорай Ак-Довурактың чагыргазыңа,
Социал төпке, чонувуска,
Эштеривиске четтирдивис.

Ачавысты үдээринге дузалажып,
Материалдыг, моральдыг-даа дуза каткан,
Ачавыстың төрөлдери, аймак чону Иргиттерден:
Суге-Маадырлар, Базырлар, Думен-оолдарга,

Чаңгысклассчы, чаңгыскурсчуларыңа,
Кады шериг албаны эрткен «служактары»,
Эң-не чоок бооп эдеришкен эжи-өөрү,
Энерелдиг төрөл чону — шуптузунга,

Өөрөдиге шугумунуң ажилдакчылары,
Өөр-өнер школалар башкыларыңа,
Садыг-саймаа шугумундан
Сайгарлыкчы өөрүвүске мөгейдивис.

Ачавысты деткип чораан,
Аравыстан үдежирде үлүүн кириген
Чазаавыстың даргаларыңа
Четтирдивис, өөрдүвүс, чедишкениң күзедивис.

Кады кожа чурттап чоруур өөрүвүске,
Кызывыстың, оглувустуң эш-өөрүңгө,
Кудаларывыс, кожаларывыс — чонувуска
Күдүк басып мөгейдивис, четтирдивис.

Ачавыстың арын-нүүрү, аажы-чаңы
Ам-даа хөй чыл чүректерге мөңгө артсын.
Күзеп чораан бодалдарың, күзелдериң
Кедизинге чедирерин кызыдар бис.

Бичелдейлерниң өг-бүлөзи: өөнүң ишти,
ажы-төлү, уйнуктарыңдан.

Ак-Довурак хоорай.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин
түр күүседип турар
Н.С. ЭРГЕП

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-17-91, бухгал-
терия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал
килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс
(394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.

Тираж 4713. Номерни парлаалгаже дужааганы: график езугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация
лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Республик
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээт
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа факты
лары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.